

SZABÓ ILDIKÓ

KÉTNYELVŰSÉG ÉS NYELVHASZNÁLAT A MURAVIDÉKI
MAGYAROK KÖRÉBEN

Bevezetés

Szlovéniában az 1959-60-as tanévtől kezdve tanulhatnak a magyarok kétnyelvű oktatási rendszerben a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken, azaz a lendvai és a muraszombati községekben. Noha a rendszer bevezetése annak idején nem aratott osztatlan sikert (különösen a szlovén, de esetenként a magyar szülők körében sem), strukturája az idők folyamán megszilárdult, és ma már senki nem kérdőjelezi meg helyességét. A kétnyelvű iskolák módszertani színvonaláról és a magyar nyelv tanításának eredményességéről azonban mind az érintettek, mind a szakemberek sokat vitatkoznak.

A Felvidéken, a Kárpátalján, Erdélyben vagy a Vajdaságban a kétnyelvű iskolák bevezetésére tett kísérleteket a kisebbségi jogok durva csorbításaként élték meg az ott élő magyarok. Ezzel szemben a Muravidéken általános az a vélemény, hogy szükség volt a kétnyelvű iskolák bevezetésére. Mivel magyarázhatjuk ezt?

Az ötvenes évek végére elnéptelenedtek a magyar nemzetiségi iskolák. Ekkorra végképp kiderült: a nemzetiségi iskolában nem lehet annyira megtanulni szlovénul, amennyire szükséges lenne a továbbtanuláshoz. Azok a magyar családok, amelyek biztosítani akarták gyermekük érvényesülését, szlovén iskolába iratták őket. Akik pedig ragaszkodtak ahhoz, hogy anyanyelvükön tanuljanak, általában úgy végezték el az általános iskolát, hogy alig volt esélyük a továbbtanulásra.¹ Természetesen olyanok is voltak, akik a magyar általános

¹ "Egy évvel a kétnyelvű oktatás fokozatos bevezetése előtt a lendvai községben az 1958/59-es tanévben a 3067 elemi iskolai tanuló közül 1206 volt a magyar nemzetiségű, vagyis az összes elemi iskolai tanuló 40 százaléka. Ezek a magyar gyerekek vagy a magyar tagozatokat (825 tanuló, vagyis 69 százalék), vagy pedig - elsősorban gazdasági okokból - a szlovén tagozatokat (381 magyar nemzetiségű tanuló, az összes magyar tanuló 31 százaléka) látogattak. A helyzet éppen a két lendvai általános iskolában volt a legválságosabb, ahol a magyar nemzetiségű tanulók 50 százaléka szlovén tagozatokba járt. Többnyire a környező falfakból bejáró gyerekek iratkoztak a magyar tagozatokba, a lendvai magyar nemzetiségű tanulók közül csak kettő járt magyar tagozatba, a többi pedig szlovénba. A magyar szülők ugyanis, gyermekeik érdekeit tartva szem előtt, a szlovén tagozatok jobb szervezettsége és a szlovén középiskolákban való továbbtanulás jobb lehetősége miatt gyermekeiket szlovén tagozatba iratták. A magyar tagozatokba pedig ebben az időben majdnem kizárólagosan a parasztszülők gyermekei jártak, akik az általános iskola befejeztével parasztmunkában maradtak." Ivo Orešnik: *Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén*. A lendvai és a muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség kiadványa, é. n.

iskola elvégzése után középiskolába mentek. Ők azonban csak hosszú évek munkájával tudták csökkenteni nyelvi hátrányukat. És aki még ahhoz is ragaszkodott, hogy magyarul folytassa felsőfokú tanulmányait, elment Vajdaságba, ahol erre valamivel több lehetősége volt. Számukra a munkába állás idejére tolódtott ki az az idő, amikor szembesülniük kellett a szlovén nyelv nem tökéletes tudásából adódó nehézségekkel.

A muravidéki gyerekeknek a szocialista rendszerek megdőléséig nem sok lehetőségük volt arra, hogy Magyarországon folytassák közép- vagy felsőfokú tanulmányaikat. Az a néhány szerencsés sem kerülhette el a nyelvi identitásából adódó hátrányokat, aki a hetvenes évek végén, még inkább a nyolcvanas évek folyamán Magyarországon járhatott egyetemre. Ők az anyaországban voltak kénytelenek szembesülni magyar nyelvtudásuk korlátaival.

A magyar nemzetiségi iskolák tehát önmagukban nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy az anyanyelvi azonosságtudat alapjain segítsék elő a társadalmi integrációt. Hogyan töltik be ezt a szerepet a kétnyelvű iskolák? Többek között erre a kérdésre kerestük a választ abban a vizsgálatban, amelyet 1992 júniusában folytattunk a Muravidéken a budapesti Országos Idegennyelvű Könyvtár megbízásából.

A statisztikai adatok társadalomlélektani üzenete

A muravidéki magyarok demográfiai jellemzői közül a következőket érdemes kiemelniük:

- a.) Szlovéniában **nagyon kevés magyar él**. Az 1991-es népszámlálás során a lendvai és a muraszombati községben összesen 7792 fő vallotta magát magyarnak. Ebből a szempontból közelítve meg a kétnyelvű oktatást, azt kell mondanunk, egy ilyen kis létszámú nemzetiségi csoportnak nem is kevés lehetősége van arra, hogy anyanyelvén is tanuljon.
- b.) A nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken a magyarok már **kisebbségben vannak**. Többségük a lendvai községben él, de a lakosságnak már csak a 24 százaléka magyar. Még kisebb az arányuk a muraszombati községben: csak 2 százalék. 24 településen tartanak számon magyarokat. Ebben benne van Lendva, ahol 1062 magyar él (a lakosság 28 százaléka) és Muraszombat, amely nem minősül nemzetiségileg vegyes lakosságúnak, és ahol 156 magyar él (a lakosság 1 százaléka).
- c.) A két várost leszámítva **kistélepüléseken élnek a magyarok**. Részben ez az oka annak, hogy **kis közösségekben is élnek**, részben pedig az, hogy csak 22 településen magasabb az arányuk 50 százaléknál. 70 százalékuk, 5441 fő ezeken a helyeken lakik. A magyarok létszáma a magyar többségű településeken 60 és 774 fő között mozog. Lendava után Dobronakon és Csentén él a legnagyobb létszámú magyar közösség (774 és 489 fő, a lakosság 69-69 százaléka). A muraszombati járásban négy olyan település van, ahol a magyarok aránya az öt százalékot sem éri el. A lendvai járásban további öt településen csak 10-30 százalék között van a magukat magyaroknak vallók

aránya. A kétnyelvű iskolák tehát jelentős számú nem magyar anyanyelvűnek jelentik a magyar nyelv megtanulásának lehetőségét.

Ezeket az adatokat továbbiakkal egészítjük ki. Az 1981-es népszámlálás adataihoz képest 825-tel, 10 százalékkal csökkent a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók aránya. A terület kulturális, gazdasági és lélektani központját, Lendvát az elcsatoláskor több, mint 90 százalékbán magyarok lakták. Ma ez az arány 28 százalék. Végül pedig: egy maroknyi népcsoport esetében az etnikailag vegyes házasságoknak nagyobb matematikai esélyük van, mint a nagyobb lélekszámúak esetében. A vegyes házasságok aránya meghaladja az 50 százalékot.

Az asszimilációt bizonyító tények mögött meghúzódó társadalmi folyamatoknak öngerjesztő hatásuk is van. A hovatartozási csoportra vonatkozó ismeretek, beépülve a kollektív énképbe, maguk is részeivé válnak a csoporttagok viselkedését vezérlő paradigmának. Az asszimiláció tudata így járul hozzá az "asszimilációs spirál" felgyorsulásához. Arra a kérdésre, hogy a muravidéki magyarok jövője hogy fog alakulni, a vizsgálatunkban megkérdezett értelmiségiek 66 százaléka azt válaszolta, hogy tovább fog csökkenni a számuk.

Jogi garanciák

Szlovénia alkotmánya Közép-Európában egyedülálló módon garantálja a kisebbségek számára a nyelvi egyenlőséget a nemzetiségileg vegyeslakta területen. Igaz, a régítől eltérően az új alkotmány nem mondja ki, hogy a kisebbségek is államalkotó tényezők (ezt közvetlenül a szlovén nemzetről sem mondja ki), de kisebbségi különjogokat biztosít számukra az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás, a könyvkiadás, az anyanyemzettel való kapcsolattartás és részben a gazdaság terén. A kisebbségek érdekeit a "nemzetiségi érdekközösségek" képviselik, amelyek közigazgatási funkciókat is betöltenek. A magyarok három képviselőt juttatnak be a parlament törvényhozó testületébe. A kisebbségek képviselőinek vétójoguk van a kisebbségeket érintő törvények és rendeletek meghozatalában. Mindezekhez azt is tegyük hozzá, hogy - a volt Jugoszlávia többi tagországtól eltérően - azzal, hogy Szlovénia önállóvá vált, a kisebbségek nem kerültek veszélyeztetett helyzetbe. A muravidéki magyaroknak tehát minden lehetőségük megvan az anyanyelv használatára és a kisebbségi jogok gyakorlására.

Alkotmányos garanciák, a Magyar Nemzetiségi Közösség közigazgatási jogosítványai, piros-fehér-zöld nemzetiségi zászló, az anyanyelv használatának joga, a kétnyelvű helységnevek, közfeliratok és okmányok használatának lehetősége - irigylésre méltó különjogok. Mindezek azonban nem bizonyultak elegendőnek az asszimilációs folyamatok megállítására. A jogi garanciák szükséges, de nem elégséges feltételei annak, hogy egy kisebbség fentmaradjon. Mára az is kiderült, hogy a kétnyelvű oktatás, amelytől annak idején a magyar

identitás megőrzésének elősegítését várták, a gyakorlatban inkább a nyelvi asszimilációt segíti elő.

Kutatási módszerek

A kétnyelvű iskola a nyolcvanas évek végére már olyan komphoz hasonlított, amely egyre inkább csak egy irányban közlekedett. Szlovén és magyar utasai sokkal gyakrabban választották az egyik, mint a másik oldalt arra, hogy egymással érintkezzenek, és az egyik, mint a másik nyelvet azért, hogy megértsék egymást. Hogyan zajlanak a jogi lehetőségek ellenében működő, bizonyos fókig belülről is akart asszimilációs folyamatok, és milyen szerepet játszik bennük a kétnyelvű oktatás rendszere, illetve a magyar értelmiség? E bonyolult folyamatok jobb megértésére többféle módszert alkalmaztunk vizsgálatunkban:

a.) 74 muravidéki magyar értelmiséggel - a magyar értelmiség kétharmadával - kérdőívet töltöttünk ki. (Értelmiséginek azt tekintettük, aki önálló szellemi munkát végez, illetve azt, akinek egyetemi vagy főiskolai végzettsége van.).²

b.) Mélyinterjút készítettünk 18 magyar értelmiséggel.

Beszélgető partnereink között volt pedagógus, orvos, lelkész, de a kulturális élet ismert személyiségeivel és közéleti szereplőkkel is szót váltottunk.

c.) Csoportos beszélgetéseket folytattunk azoknak a falvaknak a jelentős részében, ahol a lakosságnak legalább a fele magyar. Ilymódon 18 település magyar lakosságának mértékadó személyiségeivel találkoztunk³.

Tanulmányomban - mely egy hosszabb dolgozat része - két problémával foglalkozom részletesen is: az anyanyelv használatával és az óvoda szerepével a nyelvi azonosságtudat megalapozásában.

Az anyanyelv használata

“A nyelvi egyenjogúság formális biztosításának és a kétnyelvű nevelő-
oktató munka megvalósításának ellenére sem sikerült a magyar nyelv tényleges
egyenjogú társadalmi szerepét biztosítani” - olvashatjuk a Muravidéki Magyar
Nemzetiségi Öngazgatási Közösség egyik vezető személyiségének tanul-
mányában⁴. Vizsgálatunk során mi is tanúi voltunk annak, hogy a velünk foly-
tatandó csoportos beszélgetésre érkező magyarok egyike-másika előbb szlo-

² A kutatás megszervezésében, az egyéni és a csoportos interjúk elkészítésében a ljubljanoi
Inštitut za narodnostna vprašanja munkatársai voltak segítségünkre, melyért ezúton is
köszönetet mondunk. Külön köszönet jár Dr. Renata Mejaknak, a ljubljanoi intézet munka-
társának, akinek a muravidéki magyar kultúrában való jártassága, helyismerete és közremű-
ködése nélkül nem láthattunk volna ennyire bele az itt élő magyarok életébe.

³ A kérdőíves vizsgálatot Szabó Ildikó végezte. Az adatfeldolgozás Murányi István munkája.
A csoportos és az egyéni interjúkat Molnár Éva, Radó Péter, Szabó Ildikó és Dr. Tarján
Gábor készítette.

⁴ Göncz László: Nemzetiségi gondok és elképzelések a Muravidéken. *Muratáj*, 1989/1.

vénul köszönt, belépve a terembe, s csak utána magyarul - noha tudta, hogy a beszélgetés résztvevői magyarok, a beszélgetés témája pedig az ottani magyarok helyzete.

Arra a kérdésre, hogy ha nemzetiségileg vegyes lakta területen belépnek egy olyan hivatalba, ahol még nem jártak, milyen nyelven szólalnak meg, a megkérdezett értelmiségiek 47 százaléka azt válaszolta, hogy először szlovénul, és csak utána magyarul. 16 százalékuk először magyarul, és csak szükség esetén szólal meg szlovénul, 12 százalékuk pedig először magyarul és csak utána szlovénul. 8 százalék először szlovénul és csak szükség esetén szólal meg magyarul, 7 százalék pedig mindig szlovénul kezd beszélni. Senki nem válaszolta azt, hogy egy ilyen hivatalban mindig magyarul szólalna meg.

Mennyire használják anyanyelvüket a különböző társadalmi helyzetekben a muravidéki magyarok? Erre a kérdésre a kérdőív kitöltői a következő választokat adták:

Az anyanyelv használata különböző helyzetekben, százalékban és gyakorisági indexben.⁵

Ön szerint mennyire használják anyanyelvüket a magyarok....	Rendszeresen	Gyakran	Néha	Soha sem	Nem tudja	Index
a templomban?	76	18	3	-	4	92
a kulturális egyesületekben?	51	37	8	-	4	82
az iskolában?	46	41	10	-	4	79
a boltban?	43	42	12	-	3	77
az óvodában?	38	46	11	-	5	76
a vendéglőben?	27	47	20	-	5	69
a helyi közeletben?	28	47	19	3	3	68
a kétnyelvű feliratokban?	30	39	27	-	4	68
a munkahelyen?	31	37	30	-	3	67
az orvosi rendelőben?	18	57	22	-	4	65
a bankban?	23	38	32	1	5	62
a sportban?	12	54	28	-	5	61
a postán?	19	39	35	1	5	60
az autóbuszon?	11	42	38	3	7	55
a bíróságon?	10	31	47	1	11	52
a hivatalos közleményekben?	12	28	50	4	5	50
a politikai életben?	1	23	61	3	12	42

Kérdőívünkben olyan helyszíneket neveztünk meg, amelyeken a magyarok törvényesen használhatják anyanyelvüket. Ennek ellenére a megkérdezett értelmiségiek szerint a magyarok csak a templomban és - valamivel kisebb mértékben ugyan, de - a kulturális életben használják rendszeresen anyanyelvüket. A

⁵ Az index értéke 0-tól 100-ig terjed. Az indexet úgy képeztük, hogy azoknak a számát, akik szerint az adott területen rendszeresen használják a magyarok anyanyelvüket 100-zal, azokét, akik szerint gyakran, 66-tal, azokét pedig, akik szerint néha, 33-mal szoroztuk be. Az így kapott számot osztottuk a válaszolók számával.

kommunikáció e két színteréről viszonylag kevesen mondták, hogy ott ritkán beszélnek magyarul. Figyelemre méltó, hogy a kétnyelvű oktatás intézményesülése ellenére is a megkérdezetteknek csak a kisebb része válaszolta azt, hogy az iskolában és az óvodában rendszeresen beszélnek magyarul. Igaz, jelentős részük szerint a magyarok mindkét helyen *gyakran* használják anyanyelvüket.

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelv használatának gyakoriságáról nem egyformán vélekedtek a nők és a férfiak.

A nők inkább hajlanak arra, hogy az anyanyelv rendszeresebb használatát tulajdonítsák a magyaroknak, mint a férfiak. Főként azokban az esetekben gondolják ezt, amelyek hagyományosan a nők illetékességébe tartoznak. Gyakorisági indexük 10 esetben volt magasabb, mint a férfiaké. Szerintük inkább érvényesül a magyar nyelv az óvodában (+13 pont), a munkahelyen (+11 pont), a kétnyelvű feliratokban (+10 pont), a kulturális egyesületekben és az iskolában (+8-+8 pont), az orvosi rendelőben (+7 pont), a templomban (+5 pont), a bíróságon, az autóbuszon és a bankban (+4-+4 pont), mint a férfiak szerint. Ezzel szemben a férfiak csak két - hagyományosan inkább a férfiak érdeklődési körébe tartozó - területen látják kedvezőbbnek a helyzetet: a sportban és a politikai életben (+4 és +7 pont).

Az igazán szembetűnő azonban az, hogy a közéletben szorult háttérbe a magyar nyelv használata: a helyi közéletben, a kétnyelvű feliratokban, a hivatalos közleményekben és a politikai életben. "Szinte csodának számít, ha valamilyen községi szintű ülésen valaki a magyar nemzetiségű polgárok közül saját anyanyelvén szólal meg. Ennek több oka lehet. Vannak egyének, akik nemzeti hovatartozásukra nem helyeznek különösebb hangsúlyt, mások nem érzik magukat képesnek arra, hogy bonyolultabb gondolatmenetüket magyarul fejtsék ki, míg néhányan a fordítás és a tárgyalandó anyag megkettőződésére hivatkoznak. Vannak, sajnos, olyanok is, akik nem tudják, hogy magyarul is felszólalhatnak, mert senki sem figyelmeztette őket erre. Van, ahogy van; a közigazgatás terén magyarul csak egynéhány idősebb polgárral beszélgetnek kevésbe fontos, egyéni ügyek kapcsán, míg a legmagasabb szintű 'önigazgatási megnyilvánulásokon' kétnyelvűségről nem beszélhetünk⁶."

A nyelvhasználatra vonatkozó kérdéssorozatunk a társadalmi gyakorlat különböző területeit érintette. Konkrétan is rákérdeztünk azonban a szocializáció két intézményének: az iskolának és az egyháznak a nyelvhasználatára. A következőkben nézzük meg, hogy a magyar identitás kialakulásában milyen szerepet játszik a szocializációs intézmény, amely a felnövekvő nemzedékek számára először képviseli a hivatalos kétnyelvűséget: az óvoda.

⁶ Gönc László: i. m.

A nyelvi hierarchia megalapozása

A szocializáció intézményei közül a család játssza a legfontosabb szerepet az identitás formálásában. Ezt a szerepet csak korlátozottan töltheti be, ha nem támaszkodhat olyan formális intézményekre, mint az iskola, a médiumok és bizonyos fokig az egyházak. Ezek közül is meghatározó szerepe van az iskolának, amely a felnövekvő nemzedékek számára megerősítheti, kulturális tartalommal töltheti fel és társadalmilag legitimálhatja mindazokat az érzelmeket, készségeket és bizonyosságokat, amelyeket a család nyújthat nemzeti és nyelvi hovatartozásukról. Az azonosságtudatot az iskolarendszer emeli át a privát szférából a társadalmiba. Az iskola az adott társadalmi és politikai rendszernek a kisebbségekre vonatkozó értékítéleteit és elvárásait már a legkisebbek számára is intézményesen, strukturáltan és intenzíven közvetíti (tartozzanak bár az etnikai többséghez vagy a kisebbségekhez), és ily módon befolyásolja a társadalom tagjainak egymásról alkotott képét és egymással szembeni viselkedését. Az eddigiekből láthattuk: abban, hogy a kétnyelvű iskolának nincs alternatívája, konszenzus van a Muravidéken. Nem mindegy azonban, hogy ez az iskola mit mond az együttélő szlovénoknak és magyaroknak önmagukról és egymásról.

Mind a csoportos interjúkból, mind az egyéni beszélgetésekből érzékelhető volt, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek számára a kétnyelvű iskolarendszer a hovatartozással összefüggő konfliktusok színtere. Ugyanakkor az is kiderült, hogy azoknak a korosztályoknak, amelyek a szlovén nyelv ismeretének szempontjából különösen hátrányosan kezdték pályájukat, az iskola nemcsak a frusztrációkat és a magyarságukkal összefüggő sérelmeket idézte fel, hanem sokszor a szlovének segíteni akarásának emlékeit is.

E konfliktusok egy része rejtett: a gyerekek számára talán sohasem tudatosodik. Megoldásuk "eredményeképpen" azonban másodrendűvé válik előttük anyanyelvük. E folyamat megalapozásában játszhat szerepet az óvoda.

Egyik interjúalanyunk szerint a magyar gyerekek a kétnyelvűséggel való intézményes találkozás traumájának már a bölcsődében ki vannak téve: "A bölcsődében is kellene lennie magyarul tudó gondozónőnek. Hát az a szerencsétlen magyar kislány, aki bekerül oda hároméves korában, nem is tud vele magyarul beszélni. És mindig panaszkodnak, hogy 'mindig sírnak ezek a magyar gyerekek'. Hát persze, hogy sírnak, mert idegen nyelven szólnak hozzájuk."⁷

A találkozás azonban elkerülhetetlen. Hogy ez ne az iskolába lépéskor rázza meg a gyerekeket, 1964 óta a kétnyelvű területen minden gyerek köteles iskolába lépése előtt egy évig óvodába járni. A lendvai Kétnyelvű Nevelő és Óvó Intézetben dolgozó 19 alkalmazottból 14 óvónő. Elvileg az alkalmazás feltétele a kétnyelvűség (ez a feltétele annak, hogy a pedagógusok a kétnyelvű

⁷ Varga József, a maribori magyar tanszék vezetője, nyelvész, író. A vele és Renata Mejakkal készített interjú A kétnyelvű iskola lehetőségei és határai címmel megjelent az *Új Pedagógiai Szemle* 1992/12-es számában.

területen állást kapjanak, és pótlékot is fizessenek nekik). Ez azonban a gyakorlatban nem érvényesül egyértelműen. Részben azért nem, mert Lendván általában szlovénul beszélnek; részben pedig azért nem, mert a szlovén anyanyelvűek egy része (hogy pontosan hányan, nem tudtuk megállapítani) nem nagyon tud magyarul⁸.

A maribori Pedagógiai Főiskola magyar tanszékének vezetője így jellemezte a helyzetet: "Nagyon sok szlovén óvodónő nem tud magyarul, vagy csak pár szót. Azt kellene elérni, hogy a kétnyelvű oktatásban részt vevő pedagógusok legalább egy bizonyos szinten beszéljenek mind a két nyelven. Amikor jött ez a törvény, amelyik ezt szabályozta (hogy a pedagógusi állások betöltéséhez mindkét nyelvet kell valamennyire ismerni), azt mondták, hogy annak, aki már bent volt, nem kell vizsgáznia. Én tiltakoztam. Ott vannak a szlovén anyanyelvű tanítójelöltek, és bizony, alig-alig beszélnek magyarul. És ők jönnek ide dolgozni."⁹

A lendvai óvodához még kilenc kétnyelvű óvoda tartozik. Összesen 469 gyerekkel foglalkoznak. Az óvodában, a kétnyelvű iskolára való felkészítés intézményében bizonyos tapintattal kezelik a nemzetiségi hovatartozást: "Mi a beiratkozásnál soha nem tüntetjük föl, hogy ki milyen nemzetiségű. Nem is tartjuk azért fontosnak, mert *nem akarunk nemzetiségi problémát* (kiemelés tőlem - Sz. I.), 'nem akarjuk a nemzetiséget' mint egy problémát feltüntetni a szülők előtt. Azért csak azt kérdezzük meg a beiratkozásnál, hogy a gyerekek milyen nyelven beszélnek." E tapintatban a politikai óvatosság, a kedvezőtlen tapasztalatok és a praktikus szempontok (például a vegyes házasságok magas aránya) feltehetően egyaránt szerepet játszanak. E gyakorlattal máshol is találkozunk (az iskolában és a hittanórán). Paradoxon, hogy éppen a kétnyelvűség legfontosabb szocializációs intézményei kezelik tabuként az etnikai hovatartozást. De ez a paradoxon jól mutatja, hogy a konszolidált gyakorlat ellenére is olyan kérdésről van szó, amely a társadalmi tudatban máig feldolgozatlan. Ez a gyakorlat maga is hozzájárul ahhoz, hogy a nemzetiség kérdése kényes kérdés maradjon. Ugyanakkor nem akadályozza meg, hogy a napi gyakorlatban ne azonosítsák egymást az emberek. Az óvónők is tudják, hogy a lendvai óvodában a gyerekek 60 százaléka szlovén, 40 százaléka magyar, a területi óvodákban pedig ennél valamivel több, "van, ahol még 80 (százalék) is".

Milyen képük van a gyerekeknek a másik nemzetiségről? Egy vegyes nemzetiségű területen a saját és a másik nemzet konceptualizálásának folyamata talán a legfontosabb szocializációs kérdés. Interjúink alapján úgy tűnik, ez nem vetődik fel szakmai kérdésként az óvodában: "Itt, nálunk még nem is beszélünk erről, meg a gyerekeknél sem. Itt a gyerekek nem is tesznek különbséget azon, hogy" te nem tudsz én velem beszélni - mondjuk - magyarul vagy szlovénul. Hogy te akkor magyar vagy szlovén vagy. Most téged nem szeretlek, nem játszom veled. "Ilyet mi még ezeknél a kicsi gyerekeknél nem vettünk észre.

⁸ Az óvoda magyar igazgatóhelyettese a vele folytatott beszélgetésünkbe az egyik szlovén anyanyelvű vezetőt is bevonta, aki értett ugyan magyarul, de beszélni nem tudott.

⁹ u. o.

Nem is próbálunk észrevenni, meg nincs is talán. Mert ők még annyira kicsik, hogy ilyenekkel nem foglalkoznak.” Azt azonban már az óvodás korú gyerekek is látják: a magyarok - az óvónőket is beleértve - sokkal jobban beszélnek szlovénul, mint a szlovénok magyarul, és amíg a magyar felnőttek a szlovén környezetben szlovénra váltanak, addig a szlovén felnőttek nem - vagy csak ritkán - használják a magyar nyelvet magyar környezetben. Ez azzal jár, hogy a gyerekek tudatában már korán kialakul a szlovén és a magyar nyelv sajátos, hierarchikus viszonya.

Lehet, hogy a magyar gyerek magyarul kezd beszélgetni a szlovén óvónővel, mondják az óvodában, de “ha tudja, hogy az óvónő velük könnyebben beszél a szlovén nyelvet, kevesebbet tud esetleg magyarul, akkor visszatérnek a szlovénra.” Ennek a fordítottja azonban (hogy a szlovén kisgyerekek magyarul beszélgessen a magyar óvónővel) nem szokott előfordulni. Szlovén beszélgető partnereink szlovénul mondja: az óvodába kerülő, szlovénul még nem tudó kisgyerekek tanítja őt magyarul. Magyar kolléganője azonban pontosítja szavait: “Hát annyira nem tanított, mert mondom, kell, hogy ismerjék mind a két nyelvet, és kell mind a két nyelven beszélni. Amikor a gyerek meg akarja mondani azt a problémát, hogy ő veled akar beszélgetni, és hogy akkor mit csináljon, *a gyerek magyarul beszél, az óvónő szlovénul, és megértik egymást* (kiemelés tőlem - Sz. I.).”

Lendván a magyar gyerekek nagyobb része úgy jön az óvodába, hogy tud valamennyire szlovénul. (Az óvónők szerint a szlovén gyerekeknek körülbelül a fele beszél valamennyire magyarul.) Arra a kérdésre, hogy mit jelent egy óvónő számára, ha olyan kisgyerekek kerül szembe, aki nem tud szlovénul, a következő választ kaptuk: “Hát, különös nehézségem nincs, mert nincs egyedül a csoportban. Nincs olyan környezetben, ahol egyedül találná magát. Mert találkozok az óvónővel, akire támaszkodhat (a csoportokkal két-két óvónő van, egy magyar és egy szlovén anyanyelvű - Sz. I.), aki esetleg hozzászól az ő anyanyelvén. A másik esetleg annyi, hogy nem tud olyan gyorsan bekapcsolódni... nem tud olyan gyorsan barátokat találni. Nem tud olyan gyorsan kommunikálni, ahogy ő bírja azt a saját anyanyelvén. De ez rövid idő, ez olyan nagyon rövid idő, hogy mi külön hangsúlyt erre nem is fektetünk. Mert egész nap mind a két nyelvet hallja.”

Az óvodában tartja magát az a vélekedés, hogy “a gyerekek játszani tudnak akkor is, ha nem értik a nyelvet. Mert egymásra rátalálnak. És esetleg, amit nem ért, azt megmutatja. A másik jön neki segítségére.”

Ezekből a véleményekből úgy tűnik, mintha az óvónők nem vennének tudomást a gyerekek nyelvi hátrányáról. Természetesnek tekintik, hogy a gyerekek egy része életkorának ebben a fejlődéslélektani szempontból kitüntetett időszakában a verbalitásnál alacsonyabb szintű kommunikációra kényszerüljön, és így bírkózzon meg társas kapcsolatai kialakításának feladatával. Kétségtelen, hogy ezek a helyzetek a gyerekek közötti szolidaritást is erősíthetik, amennyiben egymásra vannak utalva, de egyesek marginalizálódásának és kiszolgáltatottá válásának veszélyét is magukban rejtik.

A valóságban a gyerekek az óvodában sem hallják egész nap mind a két nyelvet - ahogy az óvodán kívül sem. Az előbb idézett óvónő is utal a többségi nyelvnek a kisebbségi nyelvhez képest meglévő társadalmi elsőbbségére, amikor a környezethez való alkalmazkodásról beszél: "Ha én magamat veszem, én beszélek a gyerekekkel magyarul, de ha az én környezetem olyan, hogy körülöttem szlovénok élnek, akkor biztos, hogy a környezetemmel olyan nyelven beszélek, hogy az is megértse. Az, mondjuk, legyen szlovén. (Kiemelés tőlem - Sz. I.) És akkor a gyerek is sokkal többet hallja azt a nyelvet. Mert azért legalább a fele időt a környezetében tölti el." Tapasztalatai szerint azokban a vegyes házasságokban is inkább szlovénul beszélnek, ahol az anya magyar.

Az óvónők elmondták, hogy ha három-négy magyar gyerek beszélget, és odamegy hozzájuk egy szlovén, a magyarok automatikusan átváltanak a szlovén nyelvre. "Élő példa erre az unokám. Egyetlen szót sem tudott szlovénul, csak magyarul. Otthon mindenkivel csak magyarul beszélt. Amikor bekerült az óvodába, fél év után már nem beszélt magyarul. Tud ugyan magyarul, de már keresi a magyar szavakat. Most elsős. 'Papa, hogy is kell ezt magyarul mondani?' És amikor játszik, szlovénul beszél önmagával és a játékaival. Hozzám is szlovénul szólt. Mondtam neki, hogy 'nem értem, mit mondasz, fiam'. 'Te nem tudsz szlovénul?' 'Én nem tudok, velem csak magyarul tudsz beszélni.' És a feleségem is ezt mondja neki. Mikor nálunk van két napig, akkor már rendbejön. Tehát az óvoda, az iskola és a környezet ennyire hat a gyerekre¹⁰."

A két nyelv hierarchikus viszonya tehát már az óvodában finoman körvonalazódik. Ez egyrészt nyilvánvalóan a társadalmi gyakorlat leképeződése, másrészt azonban egy megoldatlan pedagógiai probléma következménye is. A nyelvek társadalmi rangsorának korai rögződése a gyerekek identitásának formálódása szempontjából meghatározó jelentőségű, hiszen a rangsor - akarva-akaratlanul - őket is minősíti. Az óvónők elsősorban a kétnyelvű óvoda módszertani problémáit érzékelik: "(Harminc évvel ezelőtt) csak szavakat tanítottunk - és idezőjelbe tenném azt, hogy 'tanítottunk' - és próbáltunk a gyerekekkel megismertetni. Utána ezeket a szavakat mondatokba fűztük. Akkor ezeket a mondatokat összekötöttük egy-két mondatral. De olyan nagyon csecsemőcipőben jártunk még, mert nem volt semmiféle utasításunk. Még ma sincs. Nekünk kell kitalálni. Utat tűni. És akkor jönnek, hogy 'ez jó volt, ez nem volt jó'. Mondjuk, 80-ban, 82-ben megjelent egész szűk keretekben egy nevelési terv. Egy program, aminek a keretébe megpróbáltunk akkor belehelyezkedni. De ez csak ilyen keretprogram volt. Nem lehetett úgy venni, hogy most ezt muszály csinálni, ezt meg kell, és hogy mennyit kellett volna. Na, most ebből a keretből merítünk, ahhoz viszonyítva, hogy a gyerekek mire képesek."

Úgy tűnik tehát, hogy a tanítástechnikai nehézségek mögött eltűnnek a nyelvi előnyökből-hátrányokból adódó társadalomleléktani és szocializációs problémák. Az interetnikus viszonyokat szabályozó társadalmi gyakorlat

¹⁰ u. o.

azonban amely hosszú időn át megpróbálta zárójelbe tenni az etnikai identitás kérdéseit - az óvonók szocializáltságán keresztül is újratermelődik az óvodában.

Kijöve az óvodából, felfigyelünk négy-öt kisgyerekre: a kerítésbe kapaszkodva néznek ránk és valahová, az utca túloldalára. Kérdezzük, mi történt: kiesett valami? Miben segíthetünk? A gyerekek azonban - akiknek, június lévén, már minimum tíz hónapja kellett a kétnyelvű óvodába járniuk - nem értenek semmit. Aztán egyikük kiszalad az utcára, és visszavisz egy labdát.

Akkor értjük meg, hogy mit néztek. Egy sem akadt közöttük, aki magyarul is el tudta volna mondani, hogy kiesett a labda.

Povzetek

Dvojezičnost in raba jezika med Madžari v Prekmurju

V uvodnem delu avtorica prispevka ugotavlja, da so ob uvedbi dvojezične šole (v šolskem letu 1959/60) imeli nekateri starši (zlasti Slovenci, v nekaterih primerih pa tudi Madžari) pomisleke. Struktura dvojezičnega šolstva se je v zadnjih letih utrdila, ne glede na dejstvo, da strokovnjaki in prizadeti pogosto živahno razpravljajo o metodični ravni dvojezičnega šolstva kakor tudi o uspešnosti poučevanja madžarskega jezika.

Avtorica navaja, da so Madžari na Slovaškem, Zakarpatju, Transilvaniji in Vojvodini poskuse uvajanja dvojezičnega šolstva označili kot grobo kršitev manjšinskih pravic. V Prekmurju pa nasprotno prevladuje mnenje, da je bila uvedba dvojezične šole nujnost. V prispevku so na kratko opisani vzroki za uvedbo dvojezične šole v Prekmurju.

Raziskovalna skupina Državne knjižnice za tuje jezike v Budimpešti je junija 1992 iskala odgovor prav na to vprašanje, in sicer, kako izpolnjuje dvojezična šola svojo vlogo pri pospeševanju integracije v družbo, na temeljih materinščine kot dejavnika identitete otrok.

V poglavju "Družbena psihološka sporočila statističnih podatkov" so na kratko obravnavane demografske značilnosti Madžarov v Prekmurju, in sicer:

- a) V Sloveniji živi le 7792 Madžarov (podatki iz popisa prebivalcev iz leta 1991).*
- b) Na narodnostno mešanih področjih so Madžari v manjšini. Večina jih živi v Lendavi. Zunaj Lendave živijo Madžari še v 34 naseljih.*
- c) Madžari živijo večinoma v manjših krajih.*

Število Madžarov v Sloveniji se je od zadnjega popisa prebivalstva (od 1981-1991) zmanjšalo za 10%. V času priključitve Prekmurja Jugoslaviji so v Lendavi, ki je kulturno, gospodarsko in duhovno središče kraja, predstavljali Madžari 90% prebivalstva. Danes je v Lendavi le 28% prebivalstva madžarske narodnosti.

Na podlagi podatkov avtorica povzema, da demografski podatki dokazujejo asimilacijske procese, ki se samoiniciativno vgrajujejo v (lastno) samozavest skupnosti in tako postajajo vodilna paradigma ponašanja članov skupine. Zavest o asimilaciji prispeva k pospeševanju "asimilacije spirale".

V poglavju o "Pravnih pravicah" so prikazane značilnosti ustave Republike Slovenije, ki na edinstven način v Srednji Evropi zagotavlja jezikovno enakopravnost na narodnostno mešanem območju. Ustava zagotavlja posebne pravice manjšin na pod-

ročju izobraževanja, kulture, informiranja, izdajateljstva, povezovanja z matičnim narodom in delno na področju gospodarstva.

Avtorica našteva vsa področja, kjer prihaja v praksi do izraza uveljavljanje manjšinskih pravic in ugotavlja, da vse naštetu ne zadošča za ustavitev asimilacijskih procesov. Danes je jasno, po mnenju avtorice, da dvojezična šola v praksi več ali manj pospešuje jezikovno asimilacijo, čeprav so od dvojezične šole pričakovali ohranjanje madžarske identitete.

V poglavju "Raziskovalne metode" avtorica pojasnjuje, da je za razumevanje delovanja zapletenih asimilacijskih procesov, (ki kljub pravnim garancijam potekajo delno tudi znotraj vzpodbujenimi hotenji) se je raziskovanje usmerilo na preučevanje sistema dvojezičnega šolstva in na vlogo madžarske inteligence.

Pri preučevanju je bilo uporabljenih več metod:

- Vprašalnik je izpolnilo 74 madžarskih intelektualcev (t.j. diplomanti univerze, višjih in visokih šol),
- Globinski intervju je zajel 18 intelektualcev madžarske narodnosti (pedagogi, zdravniki, duhovniki, vidne osebnosti kulturnega življenja),
- Skupinski razgovor je bil izveden v 18 naseljih, kjer je najmanj polovica prebivalstva madžarske narodnosti.

V pričujočem prispevku je iz obsežne raziskave prikazana problematika rabe materinščine in vloga vrtcev pri utemeljevanju jezikovne identitete.

Raba materinščine in jezikovna hierarhija

Z anketo so bili izbrani podatki o rabi jezika v različnih situacijah (v cerkvi, šoli, trgovini, športu, v uradih, itd.).

Po mnenju anketiranih intelektualcev Madžari sistematično rabijo svoj jezik le v cerkvi in nekoliko manjši meri v kulturnem življenju.

Razlike se kažejo v rabi madžarskega jezika pri ženskah in moških. (Ženske menijo, da v večji meri rabijo madžarski jezik kot moški). V javnem življenju se kažejo znamenja o zapostavljanju madžarskega jezika.

Raziskava se je konkretnije usmerila na proučevanje vloge vrtca t.j. na socializacijsko ustanovo, ki pomeni za generacijo najmlajših, prvo srečanje z uradno dvojezičnostjo.

V poglavju "Utemeljitev jezikovne hierarhije" avtorica ugotavlja, na podlagi intervjuja in individualnih razgovorov, da je za otroke z madžarskim maternim jezikom dvojezični šolski sistem, glede vprašanj, povezanih z narodno pripadnostjo, prizorišče konfliktov.

Del teh konfliktov je zakrit in mogoče nikoli ne bo ozaveščen pri otrocih. Rezultat reševanja konflikta se kaže v drugorazrednosti njihove materinščine.

V lendavskem vrtcu dela 14 vzgojiteljic, skupno število zaposlenih v vrtcu je 19. Načelno so dani torej dobri pogoji za dvojezičnost, vendar se dvojezičnost ne uresničuje v celoti. Vzrok za neuresničevanje dvojezičnosti je delno v tem, da je v Lendavi na splošno v rabi slovenski jezik, hkrati pa nekateri otroci s slovenskim materinim jezikom ne obvladajo dovolj madžarskega jezika.

V lendavskem vrtcu, skupaj z devetimi dislociranimi dvojezičnimi oddelki, vzgajajo in skrbijo za 469 otrok. V vrtcu imajo takten odnos do narodne pripadnosti otrok. Pri vpisu ne izkazujejo nacionalne pripadnosti otrok, zanima jih le pogovorni jezik otroka.

S tako prakso so se srečevali raziskovalci tudi drugod (v šoli, pri verouku), zato menijo, da je svojevrsten paradoks, da prav najpomembnejše institucije dvojezičnosti tabuizirajo etično pripadnost otrok.

Ta paradoks kaže, ne glede na konsolidirano prakso, da gre za vprašanje, ki v družbeni zavesti še do danes ni obdelano. Zaradi take prakse ostaja narodnostno vprašanje občutljivo. Tak pristop pa v vsakdanji praksi ne preprečuje, da se ljudje ne bi narodnostno identificirali.

Avtorica je zanimala podoba, ki nastaja pri otrocih o drugi nacionalnosti. Na narodnostno mešanem območju je proces konceptualizacije o lastnem in o drugem narodu morda najpomembnejše socializacijsko vprašanje. Na podlagi intervjujev je ugotovila, da ta vprašanja na strokovni ravni še ne prihajajo do izraza v vrtcu. Vendar pa otroci že v vrtcu zapazijo, da Madžari (vključno z vzgojiteljicami) mnogo bolje obvladajo slovenski jezik kot Slovenci madžarski jezik. To pomeni, da se v zavesti otrok že zelo zgodaj izoblikuje svojstven hierarhični odnos med slovenskim in madžarskim jezikom. Za to trditev so v prispevku navedeni nekateri primeri.

V vrtcu prevladuje mnenje, da se otroci lahko igrajo, ne glede na znanje in razumevanje jezika. To, kar ne razumejo, lahko pokažejo in si pri tem med seboj pomagajo pri jezikovnem sporazumevanju. Zdi se, da vzgojiteljice ne razmišljajo o jezikovnem zaostajanju otrok in o nižji stopnji verbalne komunikacije nekaterih otrok. Ni dvoma, da nekatere situacije v vrtcu utrujejo solidarnost med otroki (v kolikor si med seboj pomagajo), vendar obstaja nevarnost marginalizacije in podrejenosti za nekatere otroke.

Vzgojiteljice so avtorici v razgovoru (s posameznimi primeri iz življenja otrok v vrtcu in doma) potrdile družbeno prednost večinskega jezika v okolju. Na podlagi teh primerov avtorica sklene, da se hierarhični odnos med jezikoma oblikuje že v vrtcu. V tem se očitno deloma zrcali družbena praksa, deloma pa je to stanje posledica nerešljivega pedagoškega problema. Zgodnja utrditev družbene hierarhije jezikov ima pri oblikovanju identitete otrok določen pomen, ker tudi otroke, hote ali nehoti, kvalificira.

V razgovoru z vzgojiteljicami je avtorica ugotavljala, da dajejo prednost problemom metodike vzgojnoizobraževalnega dela v vrtcih. Za pedagoško delo dobivajo vzgojiteljice premalo strokovne pomoči. Pogrešajo tudi vzgojni načrt (na voljo imajo le okvirni vzgojni načrt iz leta 1982).

Zdi se, da so zaradi učno-tehniških težav, družbenopsihološki in socializacijski problemi, ki nastajajo kot posledica jezikovnega privilegija ali jezikovne zapostavljenosti, odrinjeni v ozadje.

Družbena praksa, ki regulira interetične odnose, je za daljši čas poskušala postaviti na stranski tir vprašanja etnične identitete, vendar se le-ta na novo reproducirala (tudi skozi socializacijo vzgojiteljic) v vrtcu.

V zaključnem delu prispevka avtorica opisuje lastne izkušnje z dvojezičnim vrtcem. Ob odhodu iz vrtca je nagovorila otroke, ki so ob ograji iskali izgubljeno žogo. Otroci, ki so imeli za seboj 10 mesečno vzgojno delo v dvojezičnem vrtcu, niso razumeli vprašanj v madžarskem jeziku (kaj iščejo in ali rabijo pomoč pri iskanju). Nihče od otrok ni znal povedati v madžarskem jeziku, da iščejo žogo, ki se je odkotalila z dvorišča na cesto.